

“Kapital’e Karşı Devrim”: Antonio Gramsci’nin Bolşevik Devrimi Analizi

Levent Odabaşı*

Özet

Tarihte bazı önemli olaylar aradan uzun yıllar geçse de güncelliklerini yitirmezler. Bilakis, uzun yıllar sonra yeniden tartışılmaya başlandıklarında bu olayların yeni yönleri keşfedilebilir. Sağ eğilimli tarihçiler tarafından bir darbe olarak nitelendirilen; gerçekte ise Rusya’daki milyonlarca işçi, köylü ve askerin demokratik iradesinin bir ifadesi şeklinde genel kabul gören 1917 Bolşevik Devrimi de bu olaylardan bir tanesidir. Antonio Gramsci’nin 1917 yılındaki Bolşevik Devrimi’nin ardından kaleme aldığı “*Kapital’e Karşı Devrim*” makalesi devrimin yüzüncü yılında tekrar hatırlanmaya değer bir makale olma özelliği taşımaktadır. Gramsci’nin makalesini bu kadar önemli kılan nedenlerin başında ise yazarın Leninist politikaların meşruluğuna duyduğu inanç, Marksizmin pozitivist yorumuna ve yapısal uğrağın kendi içinde görünmeyen ilişkiler ağı oluşturduğuna dair geliştirilen varsayımlara getirdiği eleştiriler, tarihsel materyalizmin yasalarının katılığına karşı öne sürdüğü tezler ve insanların kendi tarihsel gelişim süreçlerinde bilinçli varlıklar olarak oynadıkları role ilişkin yaptığı vurgular gelmektedir. Gramsci’nin “*Kapital’e Karşı Devrim*” isimli makalesi "ilk proletarya devriminin, kapitalizmin ve demokrasinin en gelişmiş olduğu ve proletaryanın nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiği bir ülkede patlak vereceği; kapitalist gelişimini tamamlayamamış sınırlar içerisinde ise sosyalizmin gelişebilmesi amacıyla kapitalizmin önündeki engellerin kaldırılması gerektiği” şeklindeki anlayışa karşı Bolşeviklerin zaferini işaret eden ve zaferi meşrulaştıran bir makaledir. Bolşevik Devrimi’nin ve makalenin yazılışının yüzüncü yılında bu makaleyi tekrar hatırlamak, Gramsci’nin bakış açısını yakalamak adına önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Antonio Gramsci, Bolşevik Devrimi, tarihsel materyalizm, proletarya devrimi, ekonomik belirlenimcilik.

* Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.
lodabasi@ankara.edu.tr
(orcid.org/0000-0002-9259-9158)
Makale geliş tarihi : 02.02.2018
Makale kabul tarihi : 21.12.2018

“The Revolution Against Capital”: Antonio Gramsci’s Analysis of Bolshevik Revolution

Abstract

In history, some important events do not lose their timeliness even after many years. On the contrary, when discussed many years later, new aspects of these events may be discovered. 1917 Russian Revolution, labelled as a coup by right-wing historians and which was in fact a democratic statement of the will of millions of workers, peasants and soldiers, is one of these events. Written by Antonio Gramsci right after the Revolution, “The Revolution Against ‘Capital’” is an article worth remembering on the 100th anniversary of the Russian Revolution. Main reasons making this article significant are: the writer’s belief in the legitimacy of the Leninist policies, his critique of the positivist interpretation of Marxism and the hypotheses asserting that structural moment is a web of unseen relations within itself, his theses against the rigid interpretations of historical materialism and his emphasis on the human component and the role humans play in their historical development process as conscious beings. Gramsci’s article points the finger at the Russian Revolution and legitimizes its victory against the understanding which suggests that the first proletariat revolution will take place in a country where capitalism and democracy are fully developed and thus the proletariat constitutes the majority of the population; as far as the areas where capitalism is yet to develop are concerned, in order for socialism to flourish, the obstacles in front of the capitalist development should be lifted. Remembering this article again on the 100th anniversary of both its writing and the Bolshevik Revolution is important for catching Gramsci’s point of view on the subject.

Keywords:

Antonio Gramsci, Bolshevik Revolution, historical materialism, Proletariat Revolution, economic determinism.

Giriş

2017 yılı Karl Marx’ın “*Kapital*” isimli eserinin ilk basımının yüz ellinci, Bolşevik Devrimi’nin gerçekleşmesinin ve Antonio Gramsci’nin “*Kapital’e Karşı Devrim*” başlıklı makalesinin yayınlanışının yüzüncü yıldönümü olması nedeniyle özel bir anlam taşımaktadır. Bu üç önemli gelişmenin her biri birlikte ya da ayrı

ayrı olarak ele alındığında azımsanamayacak bir öneme sahiptir. Örneğin, *Kapital* ilk kez basıldığı 1857 yılından günümüze kadar gelen süreçte toplumun hemen her kesimine mensup kişilerce hakkında konuşulmaya devam edilmiş bir kitap olarak karşımızda durur. Marx’ın genellikle en çok bilinen ama en az okunduğu iddia edilen bu eseri özellikle akademik dünyada hâlâ büyük bir ilgi görmektedir. *Kapital*’ı bu denli tartışmalı ve güncel yapan nedenlerin başında da kitabın içerdiği analizlerin günümüz sorunlarını açıklamada bir başvuru kaynağı olmasından gelmektedir. Marx *Kapital*’de bir “ilk birikim” analizi yapar ve feodalizmden kapitalizme geçiş sürecini “ilk birikim” süreci olarak nitelendirir. Örneğin, İngiltere’de bu süreç köylülerin devlet şiddeti ile topraksız bırakılması şeklinde gerçekleşmiştir. Mülksüzleştirmeye dayalı kapitalizmin günümüzde de bir takım politikalar yoluyla (serbest ticaret, piyasalaştırma, özelleştirme vd.) kitlesel bir mülksüzleştirme faaliyetini sürdürüyor olması her ne kadar üzerinde çeşitli ihtilaflar olsa da bu “ilk birikim” analizini yeniden ve yeniden göz önüne getirmektedir. 1917’nin Ekim ayında Rusya’da gerçekleşen Bolşevik Devrimi ise dünya halkları için tarihte açılan yeni bir sayfa olma özelliği taşır. Bugün akademide hâlâ tartışılmakta olan pek çok kavram, olgu ve olay Bolşevik Devrimi’nden ve onun tarihsel mirasından faydalanılarak yürütülmektedir. Bunların yanı sıra Rusya’da Ekim ayında gerçekleşen devrimin ardından emekçilerin elde ettikleri çeşitli kazanımlar, kapitalist sistemle girilen rekabetin sonucunda hızlanan teknolojik gelişmeler, sporda, sanatta, siyasette, tıp alanında, uzay yarışında sağlanan önemli ilerlemeler Bolşevik Devrimi’nin dünya halkları için önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Ekim Devrimi’nin yüzüncü yıldönümünde hatırlanması ve tekrar gözden geçirilmesi gereken bir diğer önemli mesele bir İtalyan sosyalisti olan Antonio Gramsci’nin yazdığı ünlü “*Kapital’e Karşı Devrim*” makalesidir. “*Kapital’e Karşı Devrim*” başlığı Gramsci’nin 1917 yılında Rus devriminin ardından *Avanti!* gazetesinde yazdığı bir makaleye atıf yapmaktadır. Makale, Karl Marx’ın analizinin reddi değil; ancak, *Kapital*’in birtakım mekanik aşamalarda meydana gelen dönüşümlere önem veren ekonomik okumalarının ve “kapitalizmin çelişkileri kaçınılmaz olarak sosyalizmi üreteceği için sosyalizmin gelişi (devrimin gerçekleşmesi) basitçe bir bekleme meselesidir” şeklindeki bakış açısının bir eleştirisidir. Bu nokta Gramsci’nin, İkinci Enternasyonal Marksizmi ve ortodoks sosyal demokrasi ile içine girdiği anlaşmazlığı göstermesi bakımından önemlidir. Bu çalışmada da izlenecek yol genel olarak bu hat üzerinden olacaktır. Öncelikle, çalışmanın ilk kısmında Antonio Gramsci’nin 1917 yılında Bolşevik Devrimi’nden önce Rusya’da gerçekleşen devrime ilişkin olarak kaleme aldığı iki makale üzerinden Rusya’daki olayları elinden geldiğince

yakından izleyen biri olarak yapmış olduğu analizler üzerinde durulacaktır. Bunun ardından İtalya’da 1917 yılında yaşanan gelişmelere bakılarak bir taraftan savaş koşullarının bu ülkede yol açtığı gerilimli ortam tasvir edilmeye çalışılacak diğer yandan ise hem Gramsci’nin hem de İtalya’nın Turin kasabesindeki yerel halkın gerginliklerle ve protestolarla geçen 1917 Ağustos ayındaki konumlanışları gösterilecektir. Bunu Rusya’da Ekim ayında gerçekleşen devrimin ardından Gramsci’nin 24 Aralık 1917 tarihinde “*Kapital’e Karşı Devrim*” başlıklı makalesinin *Avanti!*’de yayınlanması izleyecek ve ardından Gramsci’nin bu ünlü makalesinde öne sürdüğü ve eleştirdiği başlıklara bakılacaktır. Bu kapsamda, öncelikle İkinci Enternasyonal Marksizmi ve Alman sosyal demokrasisi üzerinde durulacak; bunun ardından Gramsci’nin tezlerinin Leninist kesintisiz devrim stratejisi ile olan uyumu Lenin’in Ekim Devrimi’nden önce ve sonrasında kaleme aldığı yazılardan alıntılanan pasajlarla gösterilmeye çalışılacaktır. Çalışmada son olarak, Gramsci’nin makalesine dönülecek ve makaleden alıntılanan pasajlar vasıtasıyla daha önce kurulan zemin üzerinden “*Kapital’e Karşı Devrim*” başlıklı yazının kime ve neye karşı yazıldığı yorumlanmaya çalışılacaktır. Benimsenen bu yolun anlam bütünlüğünün sağlanması bakımından bir takım kopuklukları beraberinde getireceği ileri sürülebilirse de her bir ayırımın ayrıntılı olarak incelenmesinin önemli bir kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Gramsci’nin Rus Devrimi’ne Bakışı

1917 başlarında Antonio Gramsci, *Avanti!*’nin Torino bürosunda ve Turin’in yerel bir sosyalist gazetesi olan *Il Grido del Popolo*’da (Halkın Çığı) gazeteci olarak çalışmaktaydı. İtalyan Sosyalist Partisi’nin (PSI) kitlelerle kurmaya çalıştığı bağda önemli bir araç olan *Il Grido Del Popolo*’da Gramsci, güncel politik olaylar hakkında yazılar yazmakta ve çeşitli oyun yazarlarının çalışmalarının eleştirilerini yapmaktaydı. Ancak İtalya’ya ulaşan haberlerin basına yönelik sansürden kaynaklı olarak geç gelmesi ya da üstünkörü yazılması güvenilir bilgiye erişim konusunda sıkıntılar yaratmaktaydı. Özellikle Şubat ayında Rusya’da yaşananlara ilişkin haberler filtrenmekteydi ve sansürden kaynaklı olarak güvenilir sayılamazdı. Bu durumdan hareketle, Rusya’da gerçekleşen devrimle ilgili haberlerin İtalya’da hâlâ oldukça yetersiz olmasından kaynaklı olarak İtalyan Sosyalist Partisi bir vekilini Petrograd’a göndererek

oradan güvenilir bilgiler getirmesini istemiştir.¹ Ancak seyahat başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Bu gerçekleştirilemeyen seyahatin ardından Gramsci, 20 Nisan’da vekilin Rusya’ya gitme çabası üzerine bir makale yazar. Bu gelişmeler karşısında Gramsci’nin meseleyi ele alış Şubat ayında Rusya’da gelişen olaylara gösterdiği ilgiyi açık bir şekilde göstermektedir. Bunun da ötesinde Gramsci’nin Çarlık Rusya’sında meydana gelen hadiselerin siyasal ve kuramsal önemini İtalya’da ilk fark edenlerden biri olduğunu söylemek mümkündür.²

Gramsci, Rusya’daki olayların onun genel politik görüşünü tekrar tasdik ettiğinden emindi. Öyle ki, 1917’nin 29 Nisan’ında Rusya’daki devrimin, yükselmekte olan burjuvazinin devleti dağılan otokrasiden zorla alabilmek için sergilediği bir güç oyunu olarak anlaşılabilirliğini ileri süren burjuva basına karşı iğneleyici bir yazı kaleme almıştır. *Il Grido Del Popolo*’da *Rus Devrimi Üzerine Notlar (Scritti Sulla Rivoluzione Russa)* başlığıyla yayınlanan makalede Gramsci, ilk olarak ana akım medyanın devrimi bir burjuva devrim olarak karakterize ediyor olduğuna işaret eder. Buna karşıt bir şekilde Gramsci devrimin proleter bir karakterde olduğuna ikna olmuş durumdadır. Öyle ki, Ruslar şiddet yoluyla politik bir çoğunluk elde etmeye yönelmiş Jakobenler değildiler. Çünkü burjuva devrimleri yeterince elitist bir yapıya sahipti. Bu devrimler sadece bir sınıfın çıkarlarını temsil etmişlerdi ve evrensel bir programdan yoksundular. Oysa Rus devrimcileri sadece belli bir azınlık grubun için olmayan idealleri takip etmekteydiler. Onlar, içinden bütünüyle yeni bir insanın doğacağı baştan aşağı yeni bir toplum tasarlamışlardı.³ Dahası, basit bir proleter hareketten daha fazlası olan bu devrim, doğal bir şekilde sosyalist devrime yönelmesi gereken bir proletarya eylemiydi. Sonuç olarak Gramsci açısından burjuva basınının çabası Rusya’daki olayların bir yüzyıl önceki Fransız Devrimi’nin analojisi yoluyla tarihsel anlamını yerli yerine oturtmak için girişilen uygunsuz bir çabaydı.⁴

Gramsci’nin Ekim Devrimi’nden önce yazdığı bir diğer makale de 28 Temmuz tarihli *Rus Maksimalistleri* başlıklı makaledir. Leninist politikalara olan desteğini bu makalesinde açık bir şekilde gösteren Gramsci, devrimin bu aşamada kesintiye uğramaması ve burjuva aşamayı aşması gerektiği üzerinde

¹ “Gramsci and the Russian Revolution”, 25.04.2017, <https://www.jacobinmag.com/2017/04/gramsci-russian-revolution-lenin-trotsky-soviets>.

² Mehmet Yetiş, “Genç Gramsci ve Ekim Devrimi”, 100. Yılında Ekim Devrimi, haz: Gökhan Atılgan, İstanbul, Yordam Kitap, 2017, s. 353.

³ Walter Adamson, *Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci’s Political and Cultural Theory*, Berkeley & Los Angeles & London, University of California Press, 1980, s. 44.

⁴ Antonio Gramsci, *Selections From Political Writings (1910-1920)*, eds. Quintin Hoare, London, Lawrence and Wishart Limited, 1977, s. 28.

durur. Gramsci için bütün devrimlerin karşı karşıya olduğu en büyük tehlike, insanların yeni yaşamda istisnai bir anın kesinliğine ve “arkalarına bakmak için, elde ettiklerini sağlama almak için ve kendi başarılarına sevinmek için” durmaları gerektiğine gittikçe daha fazla ikna olmalarıdır: “Bir dinlenme şansına sahip olmak! Devrimci krizler insanları çabuk şekilde tüketirler. İnsanlar hızlı bir biçimde yorulurlar. [...] Bu yüzden devrim asla durmaz, asla çemberi tamamlamaz. O, kendi insanlarını yok eder. Bir grubun yerine başka bir gözü pek grubu koyar. Bu istikrarsızlıktan dolayı bu asla yakalanamayan mükemmellik tam olarak devrimdir”⁵.

Gramsci açısından Rus maksimalistleri işte bu kesintinin karşısındaki gücü temsil etmekteydi ve tüm devrimci süreç birbirine zincirlenmiş bulunmaktaydı. Devamında Gramsci, Rus devriminin Jakoben bir devrim olarak düşünülmemeyeceğini söylüyordu:

Fakat Rusya’da Jakobenler yok. Sosyalist devrimde Lenin Babeuf’un kaderini yaşamadı. O, düşüncelerini anlamlı bir tarihsel güce dönüştürebildi. Asla sona ermeyecek bir enerjiyi ortaya çıkardı. Lenin ve onun Bolşevik yoldaşları sosyalizme her an ulaşabileceği noktasında ikna oldular. Onlar Marksist düşünceyi besliyor ve büyütüyorlar. Onlar devrimcilerdir, evrimciler değil. Ve devrimci düşünce, zamanı progresif bir faktör olarak görmez. Bu düşünce, sosyalizm kavramının ve onun başarısının mutlaklığı arasındaki bütün ara aşamaları reddeder”⁶.

Bu noktada Rus devrim yazılarının ilk İtalyanca çevirilerini yapan Gramsci’nin Rusya’da Şubat ayında gerçekleşen devrimin ardından devrime ilişkin kendi yorumlarını artık yapabiliyor olmasının taşıdığı önemin altını çizmek gerekmektedir. Diğer bir açıdan da, Gramsci’nin Bolşevik Devrimi öncesinde yayınladığı makalelerinde devrimin kesintiye uğramaması gerektiği fikrinin Leninist tezlerle olan uyumu dikkat çekicidir. Açık bir biçimde Gramsci, İtalyan basınının iddia ettiğinin aksine Şubat ayında gerçekleşen devrimin son bulmadığını ve devrimin Jakoben bir devrim olmadığı kanaatindedir. Burada üzerinde önemle durulması gereken husus, Gramsci’nin yaklaşımının Lenin’in Nisan ayında sunduğu tezlerde geçen ifadelerle olan yakınlığıdır. Bu meseleye ilerleyen bölümlerde yer verileceği için bu önemli ayrıntıyı şimdilik bir kenarda bekletmek gerekmektedir. Bu noktada esas olarak İtalya’daki gelişmeler üzerinde durmanın Gramsci’nin tavrını tam olarak ne şekilde belirlediğini göstermesi açısından uygun olduğu düşünülmektedir. Özellikle Ağustos ayından

⁵ Gramsci, 1977, s. 31.

⁶ Gramsci, 1977, s. 32.

İtibaren İtalya’da meydana gelen bir dizi gelişme bu kapsamda önem taşımaktadır.

Rus Delegasyonunun Ziyareti ve İtalya’da Grevler

Gramsci ve İtalyan Sosyalist Partisi’nin diğer üyeleri 1917 yılının Ağustos ayında Rusya’dan bir delegasyonun Turin kentine gerçekleştireceği bir ziyaretin hazırlığını yapmışlardı. Bu ziyaret, büyük bir işçi kitlesinin Lenin ve Rus Devrimi lehine yaptığı gösteriyle 13 Ağustos tarihinde sona ermiştir. Rus delegasyonunun gerçekleştirdiği ziyaret, Gramsci’nin Lenin’e olan ilgisinin Turin’deki işçi sınıfı üyeleri tarafından da paylaşıldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Öyle ki, Josif Goldemberg öncülüğündeki heyet Kerensky Hükümeti namına 1917’nin Ağustos ayında Turin’e vardığında “Çok Yaşa Lenin” diye bağırarak kırk bin kişilik bir kalabalık tarafından selâmlanmışlardır.⁷ Ancak Goldemberg, Turinli işçilerin bu karşılaşmasından çok memnun kalmamış ve Lenin’in Turinli işçiler arasında nasıl bu kadar popülerlik kazandığını anlamakta zorlanmıştı. Çünkü o sıralarda Rusya’nın Petrograd şehrindeki Temmuz ayaklanması henüz bastırılmıştı ve İtalyan burjuva basını Lenin’e ve Bolşeviklere yönelik olarak onların birer haydut, maceracı ve Alman emperyalizminin casusları olduğunu iddia eden hiddet dolu yazılar yayınlanmaya devam etmektedir.⁸ Bunlara rağmen kitlelerin coşkusu ve Lenin’e gösterdiği ilgi şaşılacak düzeydedir.

Her ne kadar Rus delegasyonunun ziyareti İtalyan Hükümeti tarafından yetkilendirilmiş olsa da, Sovyet delegelerinin seyahati, İtalyan sosyalistleri için devrimin propagandasını yapmak adına önemli bir fırsat yaratmıştır. O dönemde partinin aşırılıkçı kanadının lideri ve savaşın sert bir muhalifi olan Serrati evinin balkonunda Goldemberg’in konuşmasını çevirmiştir. Serrati’nin aktarımına göre delegeler Rusların savaşın derhal bitmesinden yana olduğunu söylemişler ve sözlerini “Yaşasın İtalyan devrimi” diye bitirmişlerdi. Toplanan kalabalık da “Yaşasın Rus Devrimi! Yaşasın Lenin!” bağrışlarıyla cevap vermişti.⁹ Gramsci *Il Grido Del Popolo*’da Rus delegasyonunun bu gezisini büyük

⁷ Alastair Davidson, *Antonio Gramsci: Towards an Intellectual Biography*, Leiden & Boston, Brill, 2016, s. 94.

⁸ Antonio Gramsci “The Turin Communist Movement”, *International Gramsci Journal*, Vol. 2, No. 2, 2017, s. 44.

⁹ “Gramsci and the Russian Revolution”, 25.04.2017, <https://www.jacobinmag.com/2017/04/gramsci-russian-revolution-lenin-trotsky-soviets> (Erişim Tarihi: 05.10.2017).

övgülerle aktarır. Ona göre bu gösteri devrimci Rusya'yla dayanışma içinde olan proletarya ile sosyalist güçlerin gerçek ruhuydu. Gramsci'nin bahsettiği bu ruh birkaç gün sonra Turin sokaklarını etkisi altına alacaktı.

1917 yılının Ağustos ayında, hızlı endüstrileşen Turin kasabasında hükümete karşı halkın belki de en dramatik gösterisi gerçekleşiyordu. Kuşkusuz bu gösterilerin ortaya çıkmasının birtakım önemli sebepleri vardı. Örneğin, İtalya'nın mali durumu Birinci Dünya Savaşı süresince iyi durumda değildi. 1917'de toplam fiyatlar 1914 yılına göre yaklaşık üç kat artmış bulunmaktaydı. Genel olarak enflasyon oldukça yüksek bir seviyede seyrediyordu. Bununla birlikte, ekonomide belirgin düzeyde açıklar mevcuttu. Toplumun genellikle fakir tabakalarında zaten düşük olan gıda tüketimi de savaşın başlamasından sona ermesine kadar olan süre zarfında önemli bir düşüş göstermişti. Çatışmaların devam ettiği zaman boyunca da hükümet, temel yiyecek malzemelerinin sağlanmasında ve dağıtımında ya ağır hareket etmekteydi ya da büyük oranda etkisiz kalmaktaydı.¹⁰ Bu ortamda barut fıçısını ateşleyen kıvılcım Turin'deki fırıncıları dükkânlarını kapatmaya zorlayan tahıl kıtlığı oldu. İşçiler daha önce planlanmamış bir şekilde “Yemek yemedik. Çalışamayız. Ekmek istiyoruz.” diye bağırarak fabrikalara girmeyi reddettiler. Bu gelişmeleri dükkânların yağmalanması, caddelerde barikatların kurulması, asker ve polislerle yaşanan kanlı çatışmalar ve en sonunda yüzlerce kişinin yaralanıp yaklaşık 50 kişinin hayatını kaybetmesi izleyecekti. Ayaklanmanın ardından büyük bir tutuklama dalgası yaşandı ve sosyalistlerle anarşistler yaygın bir şekilde tutuklandılar.¹¹ Bir başka çalışmada sunulan rakamlara göre ise 41 kişi hayatını kaybetmişti ve 193 kişinin de yaralandığı bu olaylarda yaklaşık 1000 kişi de tutuklanmıştı.¹²

Ağustos ayında Turin'de yaşanan ayaklanmanın bastırılmasının ardından zaten bir süredir devam etmekte olan devlet sansürü daha üst bir noktaya erişir. Özellikle ayaklanma ile ilgili herhangi bir yayının yapılmasının önüne geçilmesi, bazı gazetelerin de bir süreliğine yayınına durdurması gibi gelişmeler buna örnektir. Bu süre zarfında *Il Grido Del Popolo* da bir süreliğine

¹⁰ J. B. Richard Bosworth, *Mussolini's Italy: Life Under the Fascist Dictatorship 1915-1945*, New York, Penguin Groups, 2005, s. 86.

¹¹ Franklin H. Adler, *Italian Industrialists from Liberalism to Fascism: The Political Development of the Industrial Bourgeoisie 1906-34*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s. 109.

¹² John Gooch, *The Italian Army and the First World War*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, s. 21.

yayınlanmayacaktır. Gazete, Eylül ayının başında tekrar yayınlanmaya başladığında ise gazetenin başında artık Antonio Gramsci bulunmaktadır.

Bolşevik Devrimi’ne doğru giden süreçte Gramsci’nin Lenin’in izlediği siyasete olan ilgisinin ve taraftarlığının görünür halde olduğunu söylemek mümkündür. Gramsci’nin “Kerensky tarihsel faniliği temsil etmektedir ancak Lenin’in temsil ettiği kesinlikle sosyalist oluşumdur ve bizler tüm kalbimizle onun yanındayız” ifadesi de bu iddiayı destekler niteliktedir.¹³ Gramsci’nin Rus Devrimi’ne olan ilgisi ve zaman içinde geliştirdiği kendi yorumları, Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten sonra kurduğu “Bolşevik Devrimi kesin bir biçimde Rus halkının genel devriminin bir parçasıdır artık” cümlesi ile net bir sonuca ulaşır. Bu nokta, bir başka biçimde ünlü “*Kapital’e Karşı Devrim*” makalesinin de ruhunu yansıtan noktadır.

Gramsci’nin “*Kapital’e Karşı Devrim*” makalesini doğru yorumlayabilmek adına Lenin’in Şubat ayındaki olayların ardından Nisan ayında öne sürdüğü *Nisan Tezleri*’nde ortaya koyduğu devrimin sürekliliğine ilişkin stratejiyi göz önüne almak birçok açıdan kolaylık sağlar. Yine, İkinci Enternasyonal Marksizmi’nin ve Ortodoks sosyal demokrasi anlayışının savaş öncesinde içinde bulunduğu çıkmaz da Gramsci’ye “*Kapital’e Karşı Devrim*”i yazdıran başlıca sebepler arasında sayılabilir. Buradan hareketle, çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde sırasıyla İkinci Enternasyonal Marksizmi ve ortodoks sosyal demokrasi anlayışı üzerinde durulacak; bunun ardından Lenin’in 1917 Ekim’indeki Bolşevik Devrimi’ne giden süreçte Rusya’daki devrimi kesintisiz olarak sosyalizme doğru ilerletecek bir devrim olarak tasavvur etmesindeki nedenlerden bahsedilecektir.

İkinci Enternasyonal Marksizmi ve Alman Sosyal Demokrasisi

1880’li yılların sonunda Avrupa’daki sosyalist gruplar arasında “kendi sosyal reform arayışlarına yardımcı olabileceklerini düşündükleri bir uluslararası örgüt kurma fikri” yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştı. Buradan hareketle 1886 yazında Paris’te düzenlenen uluslararası bir emek gösterisinde “*Possibilist*”ler olarak bilinen Fransız sosyalistleri ve Britanyalı sendikacılar diğer meselelerin yanı sıra, “uluslararası çalışma mevzuatının uygunluğunu, iş günü düzenlemesini ve kooperatiflerin yararlılığını” tartışmak için uluslararası bir işçi

¹³ Dante Germino, *Antonio Gramsci: Architect of a New Politics*, Baton Rouge & London, Louisiana State University Press, 1990, s. 54.

kongresinde bir araya geldiler. Bu buluşmada, Fransız Devrimi'nin yüzüncü yıldönümü olan 1889 yılında Fransızların Paris'te uluslararası bir işçi kongresi çağrısında bulunacakları kararlaştırılacaktır. 1888 yılının Kasım ayında Londra'daki uluslararası bir işçi sendikası kongresi de bu kararı desteklemiştir. 1889 yılının Şubat ayında Marksist sosyalist olarak tanınan ve "Guesdist"ler olarak bilinen rakip bir grup da aynı yıl Paris'te düzenlenmesini planladıkları bir uluslararası işçi kongresi çağrısında bulunmaya karar vermişlerdir. Güç birliği yapmanın imkânsız olduğundan Paris, 1889 yılının Temmuz ayında iki ayrı uluslararası işçi kongresine ev sahipliği yapar. Nihayetinde, katılımcılarını Avrupa devletlerinden, Arjantin'den ve ABD'den gelen temsilcilerin oluşturduğu ve "Guesdist"ler tarafından organize edilen kongre İkinci Enternasyonal'i kuran kongre olur.¹⁴ Görüleceği üzere birinci kongre çoğunluğu Fransız katılımcılardan meydana gelmiştir. Ancak ikinci kongrenin katılımcılarına bakıldığında daha heterojen bir katılımcılar topluluğundan bahsetmek mümkündür. Bu kongre uluslararası alanda Marksizmin önemli temsilcileri olan kadın ve erkeklerden oluşmuştur. Katılımcılar arasında, örneğin, Almanya'dan Karl Liebknecht, August Bebel, Eduard Bernstein ve Clara Zetkin; Fransa'dan Paul Lafargue; İngiltere'den William Morris; Rusya'dan Georgy V. Plekhanov ve Avusturya'dan Victor Adler gibi isimler sayılabilir. İkinci Enternasyonal'in kuruluşunu ilan eden bu kongrede yer alan isimler, kuşkusuz ki, Enternasyonal'in savunduğu Marksizm anlayışının da kaynaklandığı isimler olacaklardır. Nihayet, 1893'teki Zürih Kongresi'nde de Marksizm resmi doktrin olarak kabul edilecektir.¹⁵ Proletaryanın yaşam koşullarının iyileştirilmesi, sendikalistlerin ve anarşistlerin savunduklarının aksine herkese oy hakkı, sekiz saatlik iş günü gibi talepler de İkinci Enternasyonal'in yola çıkarken savunduğu başlıca talepler arasında olmuştur.

Buna karşın, İkinci Enternasyonal, zaman içerisinde Marksizmi pozitivist ve ekonomik olarak indirgemeci bir bilim olarak sunma eğilimine girer. Toplumsal yasaların doğa yasalarına benzer şekilde işlediği fikrine uygun olarak Marksist teori, kapitalizmden sosyalizme doğru geçişken bir kaçınılmazlığı vurgulamaya yönelmiştir. Bu, teori ve strateji yönünden İkinci Enternasyonal'in proletaryayı dönüştürücü (*transformative*) bir fail olarak değil de reforme edici (*reformative*) bir fail olarak inşa ettiği anlamına geliyordu. Öyle ki, proletarya ya kapitalizmin çöküşünü hızlandırmak için kapitalist yapıları ıslah

¹⁴ Bob Reinalda, *Routledge History of International Organizations: From 1815 to the Present Day*, Routledge and Oxon, Routledge, 2009, s. 156.

¹⁵ Murray Bookchin, *Fransız Devriminden İkinci Enternasyonale* Ankara, Dipnot, 2011, s. 329.

etmeye çalışandı ya da kenara çekilen ve bu kendini yıkmakta olan yapılara gereken özgürlüğü verendi.¹⁶ İkinci Enternasyonal’e yön veren ve Eduard Bernstein, Karl Kautsky ve Georgi Plekhanov gibi isimlerin çalışmalarında da Marksizmin bu oldukça determinist ve mekanik yorumunu görmek mümkündür. Buna göre, örneğin, üretici güçlerinin yavaş gelişimi işçilerin ekonomik yaşamlarının kademeli bir şekilde iyileştirilmesini beraberinde getirecekti. Bu kapsamda politik partilerdeki, sendikalardaki ve kooperatiflerdeki işçi sınıfı örgütlenmelerinin önemi tartışılmamakla birlikte bu örgütlenmelerin politik aktiviteleri burjuva demokrasinin çerperleriyle sınırlandırılmıştı. Açık olan şuydu ki, sosyal dönüşümün temel etkeni işçi sınıfının politik aktivitesinden ziyade sosyal gelişmenin ekonomik kanunlarının hareketleriydi.¹⁷

İkinci Enternasyonal, 1889’daki kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle *de facto* olarak yıkılışına kadar olan sürede sıklıkla Marksist ortodoksinin açık bir temsilcisi olmakla eleştirilmiştir. II. Enternasyonal’in bu ortodoks anlayışına göre, ilk proletarya devrimi, kapitalizmin ve demokrasinin en gelişmiş olduğu, proletaryanın nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiği bir ülkede patlak verecekti. Henüz kapitalist gelişmesini tamamlayamamış (Rusya’da olduğu gibi) ya da kapitalistleşememiş sınırlar içerisinde yapılması gereken ise sosyalizmin gelişebilmesi amacıyla kapitalizmin önündeki engelleri ortadan kaldırmaktı. Sosyalizm umudu ancak bu ileri kapitalist ülkeler için söz konusuydu.

İkinci Enternasyonal’in devrim meselesine yönelik kuramsal yaklaşımını anlayabilmek için Alman sosyal demokrasinin İkinci Enternasyonal üzerinde bıraktığı etkiye ayrıca değinmek gerekmektedir. Bunun nedeni, Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin (*SPD*) zamanla Enternasyonal’in merkezi haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. İkinci Enternasyonal Marksizmi, olgucu (pozitivist), deterministik ve teleolojik olmakla birlikte geniş oranda Alman Sosyal Demokrat Partisi siyasetçilerinin çıkarlarına da hizmet etmiştir. Görevliler, bürokratlar ve kariyer politikacıları, teorinin de öngördüğü üzere, kitle hareketinin barışçıl ve yavaş yükselişinden büyük oranda memnuniyet duymuşlardır. Özellikle de Avusturya ve Almanya işçi hareketleri üzerinde önemli etkileri bulunan Victor Adler ve August Bebel gibi efsanevi parti liderleri

¹⁶ Grant Banfield, *Critical Realism for Marxist Sociology of Education*, New York and Oxon, Routledge, 2015, s. 37.

¹⁷ Daniel Egan, *The Dialectic of Position and Maneuver: Understanding Gramsci’s Military Metaphor*, Leiden, Brill, 2016, s. 10.

‘objektif şartlar olgunlaşana kadar’ devrimi erteleme konusundaki ısrarları ve ‘kaçınılmaz’ olarak mevcut düzenin yıkılacağına duydukları güven ölçüsünde açık bir şekilde ortodoks Marksizm’in tarafında yer almışlardır.¹⁸ İkinci Enternasyonal’in devrime ve enternasyonalizme bağlılık anlamında Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin bir sureti olmakla kalmadığını; örneğin, genel grev meselesi gündeme geldiğinde de benzer revizyonist eğilimlerin de etkisi altına girdiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, genel grev meselesi gündeme geldiğinde Enternasyonal, bu meseleyi partilerin sorumluluğuna bırakmakla yetinerek uluslararası proletarya hareketi üzerindeki etkisini yitirmiştir.¹⁹

Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin Enternasyonal’in merkezi haline gelmesini, Enternasyonal içindeki hegemonyasını “sahip olduğu nispi sayısal üstünlüğünün basit bir tezahürü” şeklinde açıklamak bir hataya açık kapı bırakabilir. Bunun nedeni, Almanya’nın aynı zamanda, sahip olduğu Marksizm yorumu –pek çok kişinin de üzerinde oydaştığı üzere- İkinci Enternasyonal Marksizmi ile uyumlu olan ve Enternasyonal’in en sivrilmiş entelektüeli konumunda bulunan Karl Kautsky’nin de yurdu olmasından kaynaklıdır. Parti içinde oldukça etkili bir konumda bulunan Kautsky’nin “üretici güç determinizmi” anlayışının hem İkinci Enternasyonal’de hem de SPD içerisinde olumlu bir karşılık gördüğü açıktır. Kautsky’nin hem geçmişte hem de günümüzde sıklıkla eleştirildiği noktaların başında da işte bu anlayış gelmektedir. Öyle ki, Kautsky’nin ellerinde Marksizm, laik bir din haline getirilmiş; pozitivist yorum politikada bir kaderciliğe, devrimcilikten reformculuğa ve pasifizme doğru gelişen bir yönelimi beraberinde getirmiştir. Bu nedenledir ki, Kautsky bir devrimi kışkırtmayı ya da örgütlemeyi aklından bile geçirmez:

Sosyal demokrasi devrimci bir partidir ancak devrimler yapan bir parti değildir. Amaçlarımıza bir devrim sayesinde ulaşabileceğimizi biliyoruz. Fakat diğer yandan düşmanlarımızın devrimi engellemek için kontrolü ne kadar az ellerinde tutuyorlarsa, bizim de devrimi gerçekleştirmede kontrolü o kadar az elimizde tuttuğumuzun farkındayız... Proletarya sürekli bir biçimde sayıca artıyor, moral ve ekonomik açıdan toparlanıyor... Proletaryanın başarısı ve kapitalizmin yenilgisi kaçınılmaz... [Ancak] Toplumsal savaşın belirleyici muharebeleri hakkında bir şey bilmediğimizden, bu muharebelerin kanlı olup olmayacağı, fiziksel şiddetin önemli bir rol oynayıp oynamayacağı ya da bu muharebelerin

¹⁸ Stephen E. Bronner, *Ideas in Action: Political Tradition in the Twentieth Century*, New York, Rowman & Littlefield Publishers, 2000, s. 91-92.

¹⁹ Murray Bookchin, *Fransız Devriminden İkinci Enternasyonale*, Ankara, Dipnot, 2011, s. 362.

*ekonomik, yaşamaya ilişkin ve politik baskı aygıtları üzerindeki savaş üzerinden gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hakkında bir şey söyleyemeyiz*²⁰.

Kautsky'nin tarihsel materyalizm yorumunun bıraktığı etki, açık bir biçimde, Marx ve Engels'in İkinci Enternasyonal üzerindeki etkilerinin zayıflamasının sonucunda tarihsel materyalizmin biyolojik ve deterministik bir versiyonunun Avrupa'daki sosyalist partiler içerisinde yaygınlık kazandığının bir göstergesi olarak da anlaşılabilir. Kimi yazarlara göre bu anlayış Enternasyonal'in zayıflığını da ortaya koymaktadır. Bu zayıflık, Enternasyonal'in ekonomik evrimin kendiliğinden gelişen sürecine yönelik geliştirdiği kaderci anlayışta yerleşik halde bulunmaktadır. Rosa Luxemburg'un, Kautsky'nin hükümetteki Sosyal Demokratların partisiyle paylaştığı doktrinci kurama karşıtlığı da bu minvalde okunabilir. Luxemburg *1917 Ekim Devrimi* isimli kitabında Kautsky'nin olayları nasıl belli bir çizgide gitmesi gerektiğine dair geliştirdiği inancını şu sözlerle ifade etmiştir:

*Öte yandan olayların akışı da, düşünebilen her gözlemci için, Kautsky'nin hükümetteki Sosyal Demokratların partisiyle paylaştığı doktrinci kurama karşı çarpıcı bir kanıttır. Bu kurama göre Rusya, ekonomik bakımdan geri kalmış, tarıma dayalı bir ülke olduğundan sosyal bir ihtilâl ve proletarya diktatörlüğü için henüz olgunlaşmamıştır. Rusya'da ancak bir burjuva ihtilâlini mümkün gören bu kuram başlıca önderleri Axelrod ve Dan olan ve Menşevikler olarak isimlendirilen, Rus işçi hareketinin oportünist kanadı için de geçerli olan kuramdır*²¹.

Marksizmin ortodoks yorumunun Rusya'daki karşılığı olan Menşevizm'e göre de 20. yüzyılın başlarında henüz beklenen olgunluğa erişilememesi nedeniyle proletaryanın olası bir demokratik devrime öncülük etmesi tasavvur edilemezdi. Proletaryaya biçilen görev, burjuva demokratik devrimini yapmada Rus liberal burjuvazisine vereceği destekle sınırlıydı. Devrim objektif şartların oluşmasına kadar geçen süre boyunca bir bekleme meselesiyse, proletarya bu süre içinde “batı tipi bir demokratik ortamda” parlamenter mücadele yoluyla zaten gücünü toplamış olacaktı.²² Plekhanov'un da bir konuşmasında sözünü ettiği üzere bu geri, barbar ve Asyatik özellikler gösteren ülkede devrimin gerçekleşebilmesi için gidilecek uzun bir yol vardı: Sanayileşme ve Avrupalılaşma. Bu patikaya girilebilmesi için de Çarlığın devrilmesinde burjuvazi

²⁰ Karl Kautsky, *The Road To Power*, Chicago, S. A. Bloch, 1909, s. 50.

²¹ Rosa Luxemburg, *1917 Ekim Devrimi*, İstanbul, BDS Yayınları, 1989, s. 9-10.

²² Mahir Çayan, *Toplu Yazılar*, 2. Baskı, Ankara, BirGün Kitap Yayınları, 2013, s. 274.

desteklenmeli ve hemen ardından anayasal bir devletin kurulabilmesi için proletarya liberal burjuvazi ile ortak biçimde hareket etmeliydi.²³

Menşevikler, Marx'ın tarihsel gelişim teorisine uygun olarak yarı-feodal ve tarıma dayalı Rusya'nın sosyalizme hazır olması amacıyla ilk olarak kapitalist aşamadan geçmek zorunda olduğuna inanmışlardı. Bu şekilde sosyalist devrim ancak toplumda gittikçe daha büyük bir çoğunluğu oluşturan işçi sınıfının eseri olabilir, Rus proletaryası Rusya'da kapitalizmin gelişmesi ile güçlü hale gelebilir ve Rus kapitalizmi de ancak bir burjuva devrimi zaferi sayesinde gelişebilirdi. Bu nedendir ki, Menşevikler, sosyalist devrimi tarihin bir evrim süreci olarak görmüşlerdir.²⁴ Rusya'nın bir burjuva demokratik devrim rotasına girmesi ve "bu rotada olgunlaşması", kısacası Batı Avrupa ile aynı yolu izlemesi gerektiğine dair varsayımları Plekhanov'un yazılarında daha açık bir şekilde görmek mümkündür. Plekhanov, aşamacı bir anlayışı sistematik bir şekilde geliştiren ilk Rus devrimcilerdendir. Bununla birlikte, Plekhanov'un varsayımları geri kalmış ülkelerin de dayandığı temel varsayımlar olma niteliğine kavuşmuştur. İnsanların verili koşullar altında kendi tarihlerini yazdıklarını savunan Marksist tarihselcilik fikri, Plekhanov'un yazılarında yerini bütünüyle "nesnel", yani proletaryanın devrimci pratiğine ve siyasi sürece yaratıcı müdahalesine yer bırakmayan bir tarih algısına bırakmıştır.²⁵

Açıktır ki, Marksizm'i benimsemesi Plekhanov'un Marksist analizin Rus toplumuna nasıl uyarlanabileceği şeklindeki tartışmaya kaçınılmaz bir şekilde girmesine imkân vermiştir. Bu noktada temel bir soru açığa çıkar. Gerçekten de Rusya diyalektik süreçte bir adımı atlayarak, aradaki burjuva kapitalizmi aşamasına uğramadan feodalizmden proletarya diktatörlüğüne doğrudan geçebilir miydi? Plekhanov, ilk önce endüstriyel toplumun ortaya çıkması gerektiğini ve endüstriyel toplumun da kitle partisinin tabanını şekillendireceğini düşünmüştür. Plekhanov açısından, kitlelerin devrim için hazır olacakları günü sadece gereksizce ertelemeye yarayacağından mevcut koşulları iyileştirmek için hiçbir girişimde bulunulmamalıydı. Bu tartışma gelecekteki bir tartışmaydı.²⁶

Plekhanov'un bu doktrinci yaklaşımını Marx ve Engels'e dayandırmasının bazı önemli noktaları göz ardı ettiği ileri sürülebilir. Marx'ın Rus meselesine

²³ Michael Löwy, *Sürekli Devrim Teorisi: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Teorisi*, İstanbul, Ayrıntı, 2016, s. 50.

²⁴ Julius Braunthal, *History of the International 1914-1943*, New Jersey, Thomas Nelson and Sons LTD., 1967, s. 78.

²⁵ Michael Löwy, *Sürekli Devrim Teorisi: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Teorisi*, s. 52.

²⁶ James Joll, *The Second International 1889-1914*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1955, s. 20.

yönelik geliştirdiği bakış açısını kendisine ait bir dizi mektup üzerinden incelemenin bu tartışma için önemli veriler sağlayacağı düşünülmektedir. Marx’ın mektuplarının, konuşmalarının ve makalelerinin bir araya getirildiği *Russian Menace to Europe* isimli kitapta bunlardan birkaçını bulmak mümkündür. Örneğin, 1877 tarihli “*Rusya’nın Ekonomik Gelişimi Üzerine*” başlıklı mektubunda Marx ilkel birikim modelinin hiçbir ayırım gözetmeksizin Rusya için de geçerli olduğunu iddia ettiğine ilişkin kendisine yapılan eleştirilerin haksızlığı üzerinde durur:

Rusya’ya yönelik hangi istida benim kritiğimi tarihsel şemamdan çekip çıkarabilir? Sadece şu: Eğer Rusya Batı Avrupa ulusları gibi kapitalist bir ulus olmaya yeltenirse -ki son yıllarda bu doğrultuda önemli çabalar sarf etti- bu, ilk elden köylülerin önemli bir kısmını proletaryaya dönüştürmeden başarılamayacaktır. Ve sonradan kapitalist sistemin eşliğinden atladığı zaman tıpkı diğer batılı ülkeler gibi böylesi bir sistemin acımasızlıklarına boyun eğmesi gerekecektir. Onun (N. K. Mikhailovsky) açısından Batı Avrupa’da kapitalizmin kökenlerine ilişkin kurduğum şemanın hiçbir tarihsel koşula bakmaksızın evrensel ilerlemenin tarihsel-felsefi teorisine dönüştürmem tamamıyla gereklidir. Fakat ondan af dilemeliyim. Bu benim için hem çok büyük bir onur hem de çok büyük bir lekedir. Kapital’in ilk cildinin çeşitli yerlerinde Antik Roma’daki Pleblerin başına gelen kaderden üstü kapalı da olsa bahsettim²⁷.

Görüleceği üzere Mikhailovsky ile girdiği tartışmada Marx, kendi tarihsel şemasını tüm ulusların tarihsel yazgısı için de geçerli olduğunu iddia etmiş gibi göstermesi nedeniyle Mikhailovsky’yi eleştirmektedir. Mektupta ayrıca, Rusya’nın 1861’e kadar takip ettiği yolda hareket etmeye devam ederse, kapitalist sistemin zenginliğinin bütün ani dönüşlerini değil, tarihin bir insana sunup sunabileceği en iyi fırsatı kaybedeceği yazılıdır. Marx’ın başka yazışmalarında da Rusya’ya ilişkin değerlendirmelerde bulunduğu görülür. Marx, Vera Zasulich’e hitaben “sevgili yoldaş” şeklindeki bir girişle başladığı diğer bir mektubunda aynı mesele üzerinde bir kez daha durur:

Kapitalist sistemin esas üretim araçlarının üreticiden radikal ayrımıdır... Tüm bu tekâmülün kökeninde köylülerin topraklarının kamulaştırılması (gasp edilmesi) yatar... Bu gaspın son biçimi İngiltere’de başarılı olarak tamamlanmıştır... Ancak Batı Avrupa’nın diğer bütün ülkeleri de aynı devinimi yaşamaktadırlar. Bu devininin ‘tarihsel gerekliliği’ açık bir şekilde Batı Avrupa ülkeleriyle sınırlıdır. Bu sınırlamanın nedeni Kapital’deki [Fransızca baskısının otuz ikinci bölümündeki] ‘kişisel emeğe dayalı özel mülkiyet’... ücret

²⁷ Karl Marx, Friedrich Engels, *Russian Menace to Europe*, eds. Paul W. Blackstock, Bert F. Hoselitz, London, George Allen and Unwin Ltd., 1953, s. 217.

sisteminde, bir başkasının emeğinin sömürüsüne dayanan özel kapitalist mülkiyet tarafından yerinden edilir' ifadesinde belirtilmiştir²⁸.

Bu mektubun orijinali 1923 yılında Berlin'deki Alman Sosyal Demokrat Partisi arşivlerinde saklanan Paul Axelrod'un kağıtları arasından çıkmıştır. Ancak Marx'ın bu mektubuna ilişkin ilgi çekici iki farklı durum daha söz konusudur. Mektubu ilginç kılan *Russian Menace to Europe* kitabının editörünün mektubun sonunda yer alan notudur. Editör, ilk olarak Marx'ın mektupta *Kapital*'e referans verirken Rusça ya da Almanca baskısının çevirilerinden ziyade Fransızca baskının çevirisinden alıntı yapmasını ilginç bulmaktadır. İkincisi ise, Marx'ın mektubunun Vera Zasulich, George Plekhanov ve Paul Axelrod tarafından –Rus sosyalistleri için büyük önem taşımaya rağmen- tamamiyle unutulmuş olmasıdır. 1911 yılında Ryazanoff mektubun taslaklarını bulduğunda bu üç kişiye de mektubun alıcısının kendileri olup olmadıklarını sormuştur. Ancak her üçü de mektubun alıcısı olmadıkları cevabını vermişlerdir. Mektubun varlığını unutmuş olmaları Ryazanoff'u ve Rubin'i şaşırtmıştır. Rubel bu hafıza kaybını daha sonrasında 'Mektubun alınışından kısa bir süre sonra Marksist sosyalizmin birer savunucusu olmalarıyla birlikte Axelrod, Plekhanov ve Zasulich, ustanın (Marx) düşüncelerini tamı tamına kendilerine öylesine temellük etmişlerdi ki, bu düşünceleri ilk defa nereden öğrendiklerini unutabildiler' şeklinde açıklamaya çalışmıştır. Michael Löwy ise bu üç Menşevik liderin unutkanlığının aslında bir başka yoruma açık kapı bıraktığını; bunun da mektubun içeriğinin, inşa ettikleri Marksist ortodoksi ve bu ortodoks anlayışın Rusya'daki uygulanışla aşikâr biçimde çelişiyor olmasında yattığını ifade etmiştir.²⁹

Son olarak, Marx'ın 1881 tarihli "Rus Köy Komünitesi Üzerine" başlıklı bir başka mektubunda Rus toplumunun yeniden kurulmasında Rus köy komünitelerinin taşıdığı önem üzerinde durulur. Buna göre, köy komünitesi bir yandan son nefesini vermeye bırakılmışken diğer yandan da güçlü bir komplo ona son darbeyi vurmak için beklemededir. Marx açısından ancak bir Rus devrimi işte bu son nefesini vermekte olan köy komünitesini kurtarabilme potansiyeline sahiptir³⁰ Öyle ki, sosyal ve politik güç pozisyonunda olanlar kitleleri böylesi bir felakete hazırlamada yapabileceklerinin en iyisini yapmaya hazırdırlar. Ancak Marx'ın bahsettiği şekliyle bir devrim zamanında gerçekleşirse

²⁸ Marx, 1953, s. 278.

²⁹ Michael Löwy, *Sürekli Devrim Teorisi: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Teorisi*, s. 41.

³⁰ Karl Marx, Friedrich Engels, *Russian Menace to Europe*, eds. Paul W. Blackstock, Bert F. Hoselitz, London, George Allen and Unwin Ltd., 1953, s. 217.

ve bu devrim aynı zamanda kırsal komünitenin özgür gelişimini güvence altına almak için sahip olduğu tüm güçleri bir noktada toplayabilirse, devrim kısa süre içinde Rus toplumunu yeniden üreten unsur ve ona kapitalist sistemin köleleştirdiği diğer ülkeler üzerinde üstünlük sağlayan bir faktör olacaktır.

Marx’ın mektupları, “Rusya’da bir devrimin mümkün olup olmadığı, bu devrimin ne derece acil olduğu, Rus köylüsünü ve proletaryasını içine düştüğü sefaletten kurtarabilmek için nasıl bir eylem planına sahip olunması gerektiği” şeklindeki sorular etrafında gelişen tartışmada önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Rusya üzerinden yürütülen bu tartışmada Marksizmin ortodoks yorumun fazlasıyla öne çıkması doğal bir şekilde karşıt argümanların geliştirilmesine sebebiyet vermiştir. Örneğin, Lenin Marx’ın teorisini tamamlanmış ve karşı çıkılmaz bir teori olarak görmediğini ifade eder:

Bunun aksine, bizler, bu teorinin yalnızca bilimin temel taşı yerine koyduğu kanaatindeyiz. Eğer sosyalistler yaşama ayak uydurmak istiyorlarsa bu teoriyi tüm yönleriyle geliştirmelidirler. Bizce, Marx’ın teorisinin bağımsız bir detaylandırılması özellikle Rus sosyalistleri için mecburidir. Zira, bu teori, İngiltere’de Fransa’dan farklı, Fransa’da Almanya’dan farklı ve Almanya’da Rusya’dan farklı uygulanmasıyla sadece genel yol gösterici ilkeleri beraberinde getirmektedir³¹.

Marksizmin ortodoks yorumunun eleştirisinin Antonio Labriola’nın kavramsal çerçevesi içerisinde de mevcut olduğunu görürüz. Labriola’nın önemi açık bir biçimde genç Gramsci’nin kavramsal çerçevesi ile olan benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Dikkatli bir şekilde bakıldığında, Gramsci’nin çalışmalarına az da olsa aşına olan herhangi biri onun kavramsal çerçevesi ile Labriola’nın kavramsal çerçevesi arasındaki şaşırtıcı benzerlikleri fark edecektir. Örneğin, bu benzerlikler arasında ekonomik indirgemeciliğin, natüralist materyalizmin ve tarihsel teleolojinin reddini; Marksizmin genel ve otonom bir felsefe olduğu düşüncesini, tarihselciliğe olan bağlılığı ve bilimin nesnel olmayan doğasının tanınmasını saymak mümkündür. Gramsci, 1916-17 yılları arasında Labriola’nın çalışmalarını dikkatli bir biçimde okumuştur ve bu çalışmaları arkadaşlarına da tavsiye etmiştir. Çok sonraları *Hapishane Defterleri*’nde Gramsci Labriola’dan “Gerçekte praksis felsefesinin herhangi bir başka felsefi akımdan bağımsız olduğunu tasdik eden Labriola, kendine yeten ve praksis felsefesini bilimsel olarak kurmaya çalışmış tek adam” şeklinde bahsedecektir.³² Gramsci’nin

³¹ Vladimir I. Lenin, *Collected Works 1898-April 1901*, Moscow, Progress Publishers, 1960, s. 211-212.

³² Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, eds. Quintin Hoare, Geoffrey Nowell Smith, London, Lawrence & Wishart, 1971, s. 387.

Ortodoks Marksizm eleştirisi Labriola'ya birçok şey borçlu olduğu iddia edilebilir. Öyle ki, Gramsci'ye yaygın bir şekilde atfedilen birçok teorik kavrayış, Labriola'nın tarihselci ve anti-pozitivist Marksizm yorumundan kaynaklanmıştır. Nitekim, Marksist öğretiyi tüm yer ve zamanlarda geçerli bir tarih yorumu geliştirmek amacıyla bir reçeteye dönüştürme çabası Labriola tarafından kabul görmez. Labriola'ya göre Marx ve Engels'in yazdıklarıyla sınırlı olmayan bir paradigmadır Marksizm. Marksizmin kendisinin başlı başına eleştirel olması nedeniyle de eleştirelliğin haricinde başka bir yöntemin kullanılması ya da benimsenmesi mümkün değildir.

Labriola ortodoks Marksizme karşı konumunu *Essays on the Materialistic Concept of History* isimli kitabında açık bir şekilde açıklar. Labriola'ya göre, sınıf mücadelesi teorisi keşfedilmiş, ekonomi kanunlarının göreliliği bulunmuştur. Bunların devamında ekonomi kanunlarının göreliliği de anlaşılabilir bulunmuştur. İşte, yeni materyalist tarih kavramının bütün yönteminin ve temellendirmesinin yattığı nokta da burasıdır. Ancak burada bir hatalı yorum ortaya çıkmıştır. Labriola bu yorumun yanlışlığını ve kendi duruşunu şu şekilde açıklayacaktır:

Bu yeni materyalist tarih anlayışını tarihin ekonomik yönünü yorumlamak suretiyle bütünüyle anladıklarını düşünenler kendilerini kandırmaktadırlar... Bizim duruşumuz ise bambaşkadır. Bizimki organik bir tarih kavrayışına denk düşer. Toplumsal hayatın birliğinin toplamı zihnimizdeki meseledir. Son olarak bizim pozisyonumuz -tıpkı hasımlarımızın tarihsel bir ekonomik kavrayışı şekillendirmek ve diğer değişimleri geçirdikleri dönüşümler aracılığıyla açıklamak için tabiiyütl ettikleri gibi- geride kalanların hepsine aşkın soyut bir tarzda izole halde olan ekonomik faktörü büyütme değildir. Bizler pozisyonumuzu Marx'ın kendi eseri olan Kapital'de yaptığı şekilde ifade ederiz; yani, eleştirel komünizmin ilk kitabında değil de burjuva ekonomisinin son büyük kitabında yaptığı gibi³³.

Marx ve Engels gibi Labriola da Darwin'i "tarihi doğallaştırmasından ve şeylerin metafiziksel durağanlığının son kalesini yıkmasından" kaynaklı olarak takdir etmiştir. Ancak Labriola Darwinci kanunların "kaynağı biyolojide değil de birbirleriyle etkileşim halinde olan insanların ilişkilerinde" mevcut bulunan toplumsal hayata uygulanmasına açıkça karşı çıkmıştır.³⁴

³³ Antonio Labriola, *Essays on Materialistic Concept of History*, Chicago, Charles H. Kerr & Company Co-operative 1908, s. 86.

³⁴ Labriola, 1908, s. 120.

Tartışmalar bu şekilde sürerken Ağustos 1914’te sosyalist devrimin bayrağını mücadelenin ön hattında taşıdığı düşünülen Alman sosyal demokrasininin savaş kredilerini onaylayarak Almanya’nın savaşa girmesi lehinde oy kullanmasıyla İkinci Enternasyonal’in iflası da gerçekleşmiş bulunuyordu. İşte, Lenin’i de İkinci Enternasyonal’in iflas etmiş olduğuna ikna eden gelişme buydu. Dahası, Rusya’da savaşın başlamasının ardından Plekhanov ve çok sayıda Menşevik “ulusal savunma” adı altında Rus işçi ve köylülerine savaşa girmelerini öğütüyordu. Ortodoks Marksizm ve İkinci Enternasyonal artık dağılmıştı. Nitekim, Rosa Luxemburg, “devrimci şeref ve Batı sosyal demokrasilerinde eksik olan eylem yeteneği Bolşeviklerde vardı ve Ekim ayındaki ayaklanmaları, yalnız Rus ihtilâlini kurtarmakla kalmayıp, enternasyonal sosyalizmin de şerefini kurtardı” diyecekti.³⁵ Lenin ise ihanetin uzun bir dönemin sonucunda tümüyle su yüzüne çıktığını şu sözlere ifade ediyordu:

İkinci Enternasyonal’in çöküşü, Avrupa’nın resmi sosyal demokrat partilerinin çoğunluğu tarafından alınan Stuttgart ve Basel kararlarının inançlarına ve ciddiyetine karşı yaptıkları alçakça ihanette en belirgin biçimiyle görüldü. Ama, oportünizmin büyük zaferi, sosyal demokrat partilerin ulusal-liberal işçi partilerine dönüşümünü ortaya koyan çöküş, yirminci yüzyılın başında ve on dokuzuncu yüzyılın sonunda, İkinci Enternasyonal’in tarihsel döneminin tümünün bir sonucudur³⁶.

İki Taktik’ten Nisan Tezlerine: Leninist Kesintisiz Devrim

1905 yılında Lenin tarafından yazılan *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği* isimli kitap ve yine Lenin’in 1917 yılında öne sürdüğü *Nisan Tezleri* Rusya’da Bolşevik Devrimi’ne giden yoldaki iki önemli uğraktır ve burada yapılan tartışma için de önem arz etmektedir. Lenin, 1905 yılında *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği* başlığı altında yayınlanan eserinde Menşeviklerin 1905 yılında gerçekleşen olaylardaki konumlarını ve taktiklerini eleştirmiş, bir diğer taraftan da sağ kanatta yer alan uluslararası sosyal demokrat hareketin Rusya’daki gelişmelere ve genel olarak devrim sorununa ilişkin bakış açısını su yüzüne çıkarmıştır. Lenin’in, bu tarz bir bakış açısına yönelik başlıca eleştirisi onun oportünist ve uzlaşmacı olmasından kaynaklıdır. Bunların dışında *İki Taktik*, burjuva devrim aşamasından sosyalist devrim aşamasına geçişte proletarya partisinin taktiklerinin neler olması gerektiği

³⁵ Rosa Luxemburg, *1917 Ekim Devrimi*, s. 15.

³⁶ Vladimir I. Lenin, *Oportünizm ve İkinci Enternasyonal’in Çöküşü-Proletarya Devrimi ve Dönek Kautskıy*, 3. Baskı, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1976, s. 58.

üzerinde durur. Bunu yaparken de burjuva demokratik devrim ile sosyalist devrim arasındaki başlıca farklılıkları sıralar. Örneğin, Lenin Rusya’da gelişmekte olan burjuva devrimin niteliğine ilişkin şu ifadeleri kullanır: “Rusya’nın ulaşılmış olduğu ekonomik gelişme (nesnel koşul) ve geniş proletarya yığınlarının ulaşılmış oldukları bilinç ve örgütlenme düzeyi işçi sınıfının hemen ve tamamen kurtuluşunu olanaksız kılmaktadır. Ancak en bilisiz olanlardır ki, şu anda gelişmekte olan demokratik devrimin burjuva niteliğine gözlerini kapayabilirler. (...) Ve hepimiz inanıyoruz ki, işçi sınıfının kurtuluşu, işçi sınıfının kendi eseri olacaktır”³⁷.

Lenin *İki Taktik* isimli eserinde, Bolşevik partisini, Çarlığın devrilmesinden sonraki süreç bakımından da uyarmaktadır. Lenin’e göre, cumhuriyetin kurulması için yapılabilecek her şey yapılmalı, ama devrimin demokratik aşamada tıkanıp kalmaması için devrimci hareket devrimi kesintisiz olarak sosyalizme yöneltmek için savaşmalıdır:

*(...) Ama biz bütün Marksistler burjuvazinin devrimi desteklemekte tutarsız, çıkarıcı ve korkak olduğuna biliyoruz. Burjuvazi, dar, bencil çıkarları karşılansın karşılanmaz, tutarlı demokrasiye “yüz çevirir çevirmez” yığın halinde, kaçınılmaz olarak karşı devrime, otokrasiye yönelecek, devrime ve halka karşı dönecektir. Geriye, “halk”, yani proletarya ve köylülük kalıyor: devrimi sonuna kadar götürmede ancak proletaryaya güvenilebilir. Çünkü proletarya demokratik devrimin çok ötesine geçer*³⁸.

Ancak, Lenin, 1917 Şubat Devrim’inin ardından, proletaryanın bilinçlenme ve örgütlenme düzeyini göz önünde bulundurarak yeni bir taktik geliştirmeye koyulmuştur. Bu yeni taktikte, 1905 yılındaki deneyimiyle 1917’nin başlarındaki devrimci durum arasındaki farklılıkların öne çıkarıldığı görülür. Lenin, o sıralarda bulunduğu İsviçre’den Rusya’ya dönmeden evvel daha sonrasında *Uzaktan Mektuplar* adı altında yayınlanacak bir çalışma ortaya koyar ve *Uzaktan Mektuplar*’da genel olarak Rusya’nın içinde bulunduğu durumu, işçi sınıfının iktidarı nasıl ele geçirebileceğini, bu iktidarının bürüneceği biçimleri inceler. Çalışmada, ayrıca, Sovyet’in kimleri temsil ettiğinden, Şubat’ta yaşanan gelişmenin hangi yöne evrilmesi gerektiğinden bahsedilir. Lenin açısından İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti bir işçi hükümetinin embriyonudur, en yoksul halk katmanlarının tümünün, yani barış, ekmek ve özgürlük isteyen halkın onda dokuzunun çıkarlarının temsilcisidir. Bununla birlikte Lenin devrimin burjuva karakterde olduğunun altını çizer ve devrimin daha ileri bir aşamaya geçmesi

³⁷ Lenin, 1976, s. 19.

³⁸ Vladimir I. Lenin, *Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği*, s. 93.

gerektiğinden hareketle topyekûn bir mücadeleyi öğütler: “Bizim devrimimiz bir burjuva devrimidir —diyoruz biz Marksistler—, bu yüzden işçiler burjuvazinin politik sahtekârlarının aldatmacası hakkında halkı aydınlatmalı ve onlara sözlere inanmamayı ve yalnızca kendi güçlerine, kendi örgütüne, kendi birlikteliğine, kendi silahlanmasına güvenmeyi öğretmelidir”³⁹.

Uzaktan Mektuplar Rusya’da sosyalist bir devrimin artık öngörülebilir olduğunu iddia etmesi açısından geleceğe dönük olarak önemli bir yer işgal eder. Öyle ki, 1917’nin Nisan ayında Lenin’in *Nisan Tezleri*’nde sunduğu program ve geliştirdiği strateji *Uzaktan Mektuplar*’ın bir devamı niteliğindedir. *Nisan Tezleri*’ne bakıldığında görülmektedir ki, burada öne sürülen program ve stratejiler birkaç önemli bulguya dayanmaktadır. Örneğin, sosyalist devrime giden yolda bir aşama olarak görülen siyasal demokrasi bir sınıf ilişkisi biçimini alan işçi sınıfı ile köylülüğün ittifakı ile gerçekleştirilmiş bulunmaktadır. Proletaryanın ulaştığı bilinçlenme düzeyi de onun devrim sırasında en ön safta oluşundan, öncülüğünden açıkça görülebilir. Sovyet iktidarının gerçekleşebilme ihtimali ise proletaryanın bilinçlenme düzeyi göz önüne alındığında artık mümkündür. İçindeki yoğun proleter unsurlar nedeniyle ki, Sovyet örgütlenmesi, bu iktidarın gerçekleşmesindeki başlıca bir araç olma özelliği taşımaktadır. Bu düşüncelerden hareketle Lenin kurumsallaşamamış bu siyasal demokrasinin kalıcı olmayacağını, kendi devrimci tutumlarında da bir değişikliğin gerçekleşmeyeceğinin ilanını açıkça yapar: “Rusya açısından, Lvov ve yakınıdakilerin yeni hükümeti yönetiminde bile, bu hükümetin kapitalist niteliği dolayısıyla, tartışma götürmez bir emperyalist haydutluk savaşı olarak kalan savaş karşısındaki tutumumuz, ‘savaşı, devrimci amaçlarla sonuna kadar sürdürme’ politikasında hiç bir ödüne izin vermez”⁴⁰.

Lenin’in savaşı devrimci amaçlarla herhangi bir kesintiye uğramadan sürdürme politikası 1917 yılının Ekim ayında sonucuna ulaşacak ve Bolşevikler iktidarı alacaklardır. Bu devrim, bir diğer anlamıyla, yıllardır süren tartışmaların, muhtemel bir devrimin burjuva aşamada kalıp kalmaması gerektiğine dair görüş ayrılıklarının, Rusya’da sosyalist bir devrimin mümkün olup olmadığı sorusu üzerindeki sonu gelmez anlaşmazlıkların sonlandığı noktadır. Lenin’in *Proleter Devrimi ve Dönek Kautsky* isimli kitabında 1905 yılından beri süregelen tartışma ve harekete geçmedeki kararlılık hakkındaki analizi şöyledir:

³⁹ Vladimir I. Lenin, *Seçme Eserler*, 6. Baskı, çev. Saliha N. Kaya, İstanbul, İnter Yayınları, 1995, s. 24.

⁴⁰ Vladimir I. Lenin, *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, 3. Baskı, Eriş Yayınları, 2007, s. 10.

[...] Bununla birlikte, 1917 Nisan ayından bu yana, yani Ekim Devrimi'nden çok önceleri, henüz iktidara gelmemiye çok varken, halka şunu açıkça ilan ettik: Devrim şimdi bu aşamada duramaz. Çünkü ülkemiz ileri doğru yürümüştür, kapitalizm ilerlemiştir, yıkım şaşılacak kadar büyümüştür ve bu (istense de istenmese de) ileriye, sosyalizme doğru yol almayı gerektirir. Çünkü ilerlemenin, savaşın yıpratığı ülkeyi korumanın, çalışan ve sömürülen insanların acılarını dindirmenin başka yolu yoktur⁴¹.

Olayların gelişimine bakıldığında devrimin aldığı yön de Lenin'in düşünce biçiminin doğruluğunu ispatlamış gözükmektedir. Öyle ki, Ortaçağ düzenine karşı çıkışta köylünün kolektif iradesi baskın gelmiş ve bu aşamada devrim burjuva demokratik bir karakterde gelişmiştir. Sonraki aşamada ise kapitalizme karşı yürüyüş, yoksul köylüleri ve yarı proleterleri de içine alacak şekilde tüm sömürülenlerin iradesi ile gerçekleşerek sosyalist bir devrime ulaşmıştır. Lenin bu iki aşama arasına çekilen katı sınırın ne tür bir sapmaya sebebiyet verdiğini şu sözlerle ifade eder:

Birincisiyle ikincisi arasına bir tür Çin seddi çekmeye kalkmak, proletaryanın hazırlık ve köylülerle birleşme derecesinden başka bir sınır koymak, Marksizmi iyice tabrif etmek, işe yaramaz hale getirmek, onun yerine liberalizmi koymak demektir. Bu, burjuvazinin ilerici karakterini ortaçağ zihniyetiyle karşılaştırarak, sözde bilimsel değinmeler yoluyla, sosyalist proletaryaya karşı burjuvaziyi kaçamak yoldan ve gerici biçimde savunmak anlamına gelir⁴².

Bolşevik Devrimi'nin zaferi ise kararsızlığın artık sona ermesi, Şubat'ta yıkımın eşğine gelen ama tam anlamıyla yıkılmayan monarşinin ve toprak ağalığı sisteminin ortadan kalkması anlamına gelmekteydi. Lenin bu yıkım için "Biz burjuva devrimini sonucuna götürdük" diyecektir.⁴³ Bolşeviklerin buradaki iradeleri hem burjuva demokratik devrim ile sosyalist devrim arasındaki kesin çizgiyi belirtmiş hem de burjuva demokratik devrimi gerçekleştirerek, ikincisinin (sosyalist devrimin) önünü açmışlardır. Eğer söz konusu olan Marksizmi doğru yorumlamaksa, Lenin'in ifadesiyle Bolşevikler, Marksizme bağlı kalmışlardır ve (hiçbir kanıtı olmadan tersini iddia ederek suçlayan Kautsky'e karşı) burjuva demokratik devrimi atlamamışlardır.⁴⁴

⁴¹ Vladimir I. Lenin, *Oportünizm ve İkinci Enternasyonal'in Çöküşü-Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky*, 3. Baskı, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1976, s. 150.

⁴² Vladimir I. Lenin, *Oportünizm ve İkinci Enternasyonal'in Çöküşü-Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky*, 1976, s. 151.

⁴³ Lenin, 1976, s. 152.

⁴⁴ Lenin, 1976, s. 165.

Lenin’de politikanın ve devrimci liderliğin, sınıf savaşı ve Marksizm’in tarihsel materyalizm kavrayışına öncel olduğu birçok yazar tarafından öne sürülmüştür. Bunun da başlıca nedenleri arasında (Lenin’in de bir revizyonist olduğu) onun ekonomik determinizmi ve ortodoks Marksizmi reddetmesi ve bilinçli ve kararlı politik eylemin imkânları üzerinde önemle durması gösterilmiştir. Örneğin, Sheri Berman’a göre, tarihin değiştirilemez gelişimine duyduğu düşük inançla Lenin sosyalizme ulaşmada ekonomiden ziyade politikanın önceliğine dayanan bir strateji geliştirmişti.⁴⁵ Bir başka deyişle Lenin, sosyalizme ulaşmak için hiçbir şey yapmadan beklemenin kaçınılmaz oluşunun işleri zorlaştıracağına farkında olarak sosyalizme insan eylemi sonucunda ulaşılacağına karar vermişti. Lenin’in diğer revizyonistlerle paylaştığı bu kavrayış ulaştığı sonuç itibarıyla farklılaştığı yerd. Demokratik revizyonistlerin demokratik araçlar yoluyla esas dönüşümü gerçekleştirmek için yaratıcı bir çoğunluğun becerisine inandığı yerde Lenin’in revizyonizmde tarihsel materyalizm, sosyalist devrimci elitin politik-askeri çabası yoluyla uygulanmaya konulabileceği şeklindeki görüşle yer değiştirmiştir. Lenin, kitlelerin kendi haline bırakılırlarsa sosyalizmin başarısı için ne iradelerini ne de mücadele becerilerini geliştiremeyeceklerine inanmıştır. Oysa devrimci partinin görevi –özelde liderliği almak üzere- gereken devrimci bilinçliliği ve örgütlenmeyi elde etmektir.

Lenin’in devrimci savaşı son aşamaya kadar kesintisiz olarak ilerletme stratejisi ve Rusya’da Bolşeviklerin iktidarı 1917’nin Ekim ayında ele geçirmesi, Rusya’da gerçekleşmesi muhtemel bir devrimin mutlak olarak burjuvazinin önderliğinde gerçekleşmesi gerektiği, sosyalist devrim hattına girilebilmesi için kapitalist çelişkilerin birikmesinin beklenmesinin şart olduğu, proletaryanın bu süreçte dönüştürücü bir fail olmak yerine reforme edici bir fail olarak hareket etmesinin zorunlu olduğu şeklindeki determinist ve kaba materyalist anlayışa karşı elde edilmiş bir zafer olarak görülür. Uluslararası sosyal demokrasinin özellikle emperyalist savaşın başlamasıyla birlikte tüm kazanımlarını kaybettiği, ülkelerin işçi sınıflarının savaşın başlamasıyla silahlarını birbirine doğrulttuğu, Alman sosyal demokrasinin yaklaşmakta olan savaşın karşısında durmak yerine savaşa onay verdiği, İkinci Enternasyonal’de verilen sözlerin askıda kaldığı bir ortamda Bolşeviklerin iradelerini ortaya koyarak adım adım sosyalist devrime ilerlemeleri kazanılan zaferin büyüklüğünün bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Gramsci’nin de ifade ettiği üzere, söze dökülmesi imkânsız acı ve sefaletin

⁴⁵ Sheri Berman, *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*, New York, Cambridge University Press, 2016, s. 66.

yaşandığı üç yılda bu savaş Rusya’da halkın kolektif iradesini uyandırabilmiştir. Bu kolektif iradeyi oluşturan da sosyalist propagandanın tam olarak kendisidir. Gramsci “İngiltere tarihinin Rusya’da tekerrür etmesini ne diye bekleyeceklerdi ki” diye sorar. Gramsci’nin Devrimi’nin ardından kaleme aldığı *Kapital’e Karşı Devrim* başlıklı makalesini belki de en iyi özetleyen cümle bu olsa gerek. Gerçekten de, Rus halkı burjuvazinin yükselişini, sınıf mücadelesinin başlamasını ve böylece sınıf bilincinin oluşmasını ve kapitalist dünyanın nihai felaketinin en sonunda kendisini de vurmasını bekleyebilir miydi?

Gramsci’nin *Kapital’e Karşı Devrimi*

Birinci Dünya Savaşı ve Rusya’da başarılı olmasına karşın Almanya, Macaristan ve İtalya’da başarısızlıkla son bulan devrimler işçi sınıfının “kapitalizmin kendi isteğiyle yıkılmasını ve sonrasında sosyalizmi inşa etmek için kapitalist çelişkilerin birikmesini” bekleyemeyeceğini; bundan ziyade sosyalizm için devrimci bir politikaya gereksinim duyulduğunu açığa kavuşturmuştu. Gramsci’nin Bolşevik Devrimi’nin hemen ardından kaleme aldığı ünlü “Kapital’e Karşı Devrim” makalesi bu bağlamda anlaşılmalıdır.⁴⁶ Bolşevik Devrimi’nin özgünlüğü, Gramsci açısından, Rusya tarihinin tarihsel materyalizmin kanunlarına göre ne şekilde ilerleyeceğine ilişkin şemanın geçerliliğini yitirmesi noktasında kendini göstermekteydi. Öyle ki, Bolşeviklerin zaferi, tarihsel materyalizmin kanunlarının düşünülmesi ve inanıldığı kadar katı olmadığını ortaya koymuştu:

Bu, Karl Marx’ın Kapital’ine karşı bir devrimdir. Rusya’da Marx’ın Kapital’i proletaryadan çok burjuvazinin kitabıydı. Olayların nasıl da önceden belirlenmiş bir doğrultuda seyredeceğine dair eleştirel bir tanıtıma olarak kendini gösterdi. Rusya’da proletarya kendi işyani, kendi sınıfsal talepleri, kendi devrimi bazında bile düşünemezken, Batı tarzı bir uygarlığın kurulmasıyla birlikte bir burjuva sınıfının nasıl gelişmek zorunda kaldığına ve kapitalist bir çağın nasıl açılmak zorunda kaldığına dair bir tanıtılamaydı bu. Fakat olaylar ideolojileri alt etti. Olaylar, Rusya tarihinin tarihsel materyalizmin kanunlarına göre ne şekilde açılacağını belirleyen eleştirel şemaları berhava etti. Bolşevikler Karl Marx’ı bir tarafa atıyorlar; onların göz önündeki eylemleri ve zaferleri,

⁴⁶ Daniel Egan, *The Dialectic of Position and Maneuver: Understanding Gramsci’s Military Metaphor*, Leiden, Brill, 2016, s. 10.

*tarihsel materyalizm kanunlarının düşünülmesi ve inanıldığı kadar katı olmadığını ortaya koyuyor*⁴⁷.

Gramsci'nin onayladığı tarihselcilik, bu kurama ve onun "düşünürlerinin" aristokratizmine karşı güçlü bir protesto anlamına gelir. İkinci Enternasyonal'in kitabı lafazancılığına karşı bu eski protesto ("*Kapital'e Karşı Devrim*") burada hâlâ yankılanmaktadır; "kılığa, siyasal eyleme, dünyayı değiştirmeye" doğrudan bir çağrıdır bu (Althusser ve Balibar, 2007: 388).⁴⁸ *Kapital'e Karşı Devrim* analizinde Gramsci'nin Marksizm'in kendisini eleştirmekten ziyade İkinci Enternasyol'un Marx'ı yorumlayışını eleştirmiş olması işte bu yüzden altının çizilmesi gereken bir husustur. Öyle ki, bu yorum, Usta'nın (Marx'ın) eserlerini dogmatik sözlerden oluşan katı bir öğreti derlemek ve bu öğretiyi sorgulanmayacak düzeyde bir kalıba dökmek için kullanılmıştır. Ancak Bolşevikler, Gramsci açısından, Usta'nın eserindeki (*Kapital*) önermelerin bir kısmını kenara koyarak, onun dinçleştirici/içkin düşüncesini almışlardır: “[...] Bu insanlar (Bolşevikler) Marksist değil, hepsi bu. Onlar asla sorgulanamayacak dogmatik sözlerden oluşan katı bir öğreti derlemek için Usta'nın eserlerini kullanmadılar. Onlar Marksist düşünceyi –ebedi olan, Alman ve İtalyan idealizminin devamını temsil eden ve Marx örneğinde pozitivist ve natüralist katılıklarla kirlenen bir düşünceyi- yaşıyorlar”⁴⁹.

Marksizmin pozitivist yorumuna ilişkin olarak Gramsci'nin getirdiği bu eleştirel yaklaşımı *Hapishane Defterleri*'nde de görmek mümkündür. Daha en başta, Gramsci'nin Marksizmi özü itibarıyla eleştireldir ve kendisi de Marksizmi pozitivist bir bilim olarak sunmaya girişen herhangi bir doktrinden hoşnut olmamıştır. Gramsci, bilimi yaşamın bir dayanağı haline getiren eğilimlere karşı olduğunu açıkça ifade etmiştir. Öyle ki, bu tarz bir bakış açısı praksis felsefesinin kendisi dışındaki bir felsefi desteğe ihtiyaç duyduğunu ileri sürmek anlamına gelecekti.⁵⁰ Örneğin, bu bakış açısına sahip Buharin'in tarihsel materyalizmi, Gramsci tarafından pek çok yönden eleştirilmiştir. *Hapishane Defterleri*'nde, Buharin'in "*The Theory of Historical Materialism: A Popular Manual of Marxist Sociology*" isimli kitabına yönelik getirdiği eleştiride Gramsci "*Popular Manual*"daki felsefi içerik, formal mantığın fizik ve doğa bilimi yöntemlerine bir

⁴⁷ Antonio Gramsci, *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*, haz. David Forgacs, Ankara, Dipnot, 2012, s. 40.

⁴⁸ Louis Althusser, Etienne Balibar, *Kapital'i Okumak*, çev. A. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007, s. 388.

⁴⁹ Gramsci, 2012, s. 40.

⁵⁰ John B. Foster, *Marx's Ecology: Materialism and Nature*, New York, Monthly Review Reports, 2000, s. 244.

uyarlaması şeklindeki pozitivist Aristotalyanizm olarak adlandırılabilir” diyecektir. Burada tarihsel diyalektik nedensellik yasası ve düzenlilik, normallik ve değişmezlik arayışı ile yer değiştirir. Mekanik dönemlerde etki, nedenlere ya da nedenler sistemine asla baskın çıkamaz ve bu yüzden evrimciliğin düz vulgar gelişiminden başka bir gelişme gösteremez: “Eğer idealizm ruhun a priori kategorilerinin bilimi ise, Popolar Manual, ruhun kategorilerini eşit bir şekilde a priori ve soyut ampirik kategorilerin yerine koyması bakımından baş aşağı çevrilmiş idealizmdir. [Nedensellik ve diyalektik olmayan. Bir kenara atmanın olanağı olmaksızın düzenlilik, normallik ve değişmezlik; çünkü mekanik dönemlerde etki asla nedenin yerini alamaz]”⁵¹.

Gramsci’nin başlıca kaygılarından biri tarihsel belirlenimcilik namına edilgenliğe teşvik ederek insan eylemini önemsiz göstermeye yönelmiş olan Marksizmin bu tarz bir pozitivist yorumuydu. Buradan hareketle, Gramsci ihtiyaç duyulan şeyin bu yanlış anlayışı yok etmek ve insan öznelliği faktörünün altını çizmek yoluyla Marksizmin doğru yorumunu kendisine iade etmek olduğunu düşünmüştür.

Açık bir şekilde görülebileceği üzere, Gramsci’nin itirazı, insan öznelliğini ve onun eylemlerini bir kenara bırakarak tarihsel ilerlemeyi ekonomik süreçlerin doğrudan bir yansımasına eşitleyen mekanik determinizme yöneliktir. Marksizmin pozitivist tahrifi işte tam da altyapıyı (ekonomi), üstyapıların (ideolojik, siyasal, kültürel oluşumların) müdahalesinin dışında bir işleyiş mantığına sahipmişçesine betimlediği için hatalıdır.⁵²

“*Kapital’e Karşı Devrim*” makalesindeki bir diğer önemli nokta, Bolşevik Devrimi’nin olaylara ilişkin olmaktan ziyade ideolojilere ilişkin bir devrim olması iddiasıdır. Gramsci’nin devamında sarf ettiği “*Kapital* Rusya’da proletaryadan çok burjuvazinin kitabıydı” cümlesini de bu kapsamda anlamaya çalışmak gerekir. Öyle ki, devrimi Marx’ın yazdıkları üzerinden okumak mümkün değildir. Burada Gramsci’nin, *Kapital*’in 1867 tarihli önsözüne atıfta bulunduğu kimi yazarlarca dile getirilmiştir.⁵³ Marx *Kapital*’in “*Almanca Baskıya İkinci Önsöz*” kısmında “Sanayi bakımından daha gelişmiş olan ülke, daha az

⁵¹ Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, 11th Edition, eds. Quintin Hoare, Geoffrey Nowell Smith, London, Lawrence & Wishart, 1992, s. 437.

⁵² Mehmet Yetiş, “Antonio Gramsci (1891-1937)”, *1900’den Günümüze Büyük Düşünürler*, İstanbul, Etik Yayınları, 2009, s. 139.

⁵³ “Gramsci and the Russian Revolution”, 25.04.2017, <https://www.jacobinmag.com/2017/04/gramsci-russian-revolution-lenin-trotsky-soviets>.

gelişmiş olanına yalnızca kendi geleceğinin imgesini gösterir” ifadesini kullanır.⁵⁴ Ancak Marx’ın ilerleyen sayfada modern ekonomik hareket yasası ile ilgili kullandığı cümle toplumların içinden geçmek durumunda oldukları doğal gelişim aşamaları hakkında daha açık bir ifadeye sahiptir: “Bir toplum kendi hareketinin doğa yasasını keşfetmek işinde doğru yola girmiş olsa bile –ki bu eserin nihai amacı, modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır- bu toplum, ne doğal gelişim aşamalarının üzerinden atlayabilir ne de onları resmi kararlarla iptal edebilir. Ama doğum sancılarının süresini kısaltabilir, şiddetini azaltabilir”⁵⁵.

Kapital’e Karşı Devrim makalesinde Gramsci, okuyucuya Marx’ın tahminlerinde yanılıya uğramadığını ve aslında önceden görülebileni gördüğünü aktarır. Ancak daha önce de üzerinde durulduğu üzere, Marx’ın Avrupa’daki savaşı önceden göremediğini ve bu savaşın hem bu kadar uzun hem de milyonlarca insanın ölümüne neden olabilecek kadar kötü sonuçlar doğuracağını tahmin edemediğini ekler. Gramsci için Rusya’da halkın kolektif iradesini harekete geçiren de işte bu nokta olmuştur. Oysa Marx’ta kolektif iradenin oluşması için ancak uzun bir tedrici sürecin topluma yayılması gerekir. Gramsci bu gelişim tahayyülünün ancak normal zamanlarda gerçekliği yakaladığını ifade eder:

*Normal zamanlarda böylesine kolektif bir iradenin oluşması için uzun bir tedrici sürecin toplumun bütününe yayılması gerekir; geniş kapsamlı bir sınıfsal deneyim gerekir. İnsanlar tembeldir, onları örgütlemek gerekir: önce haricen, korporasyonlar ve birlikler halinde; sonra dâhili olarak, sonu gelmez bir süreklilik ve çok sayıdaki dış uyaran ortamında kendi düşünce ve kendi iradeleri içerisinde örgütlemek... Normal koşullar altında Marksist tarihsel eleştirinin kanonlarının gerçeği yakalamasının ve onu açıklığa kavuşturmasının sebebi işte budur*⁵⁶.

Makalesinde Gramsci bunca acı ve sefaletin ardından gerçekleşen devrimi Rus işçileri için hem bir kazanım hem de önemli bir fırsat olarak gördüğünü ilan eder. Bunun nedeni, sosyalist bir eğitimden geçen Rus proletaryasının kendi tarihine İngiltere’nin bugün ulaşmış olduğu en yüksek düzeyden başlayacak olmasıdır. Başka ülkelerde mükemmel hale getirilmiş olan noktadan başlayacak olduğu için de Marx’ın kolektivizm için gerekli bir koşul olarak gördüğü ekonomik olgunluk düzeyine erişmeye yönelecektir. Gramsci’nin tahmini, bu kolektivizmin ilk önce yoksulluk ve ıstırapta söz konusu olacağı yönündedir:

⁵⁴ Karl Marx, *Kapital*, 4. Basım, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam, 2013, s. 18.

⁵⁵ Marx, 2013, s. 19.

⁵⁶ Gramsci, 2012, s. 41.

Fakat bir burjuva rejimi de aynı yoksulluk ve ıstırap koşullarını miras olarak alabilirdi. Kapitalizm elini çabuk tutup Rusya'daki kolektivizmin yaptığından daha fazlasını yapamaz. Gerçekte kapitalizm bugün çok daha az şey yapacaktır, çünkü boşnutsuz ve istim üzerindeki bir proletaryayla karşılaşacaktır hemen; o proletarya ki artık başkalarının yerine (ekonomik yerinden etmenin ardı sıra gelen) ıstırap ve yoksulluğu çekemeyecektir. Dolayısıyla, mutlak/beşeri anlamda sosyalizm bugün Rusya'da geçerli kılınabilir⁵⁷.

Walter Adamson'un da önemle vurguladığı üzere, Gramsci'nin gerçek düşmanı ne Karl Marx ne de onun "*Kapital*" isimli eseridir. Onun gerçek düşmanı İkinci Enternasyonel'de öne çıkan vulgar Marksizmdir.⁵⁸ Öyle ki, Almanya'da Kautsky ve İtalya'da Achille Loria gibi yazarlar *Kapital*'e neredeyse "devrimin matematiksel bir denklemi" şeklinde yaklaşarak onu küçük düşürmüşlerdir. Gramsci, *Kapital'e Karşı Devrim* makalesinden birkaç hafta sonra yazdığı başka bir makalede "yeni jenerasyon" İtalyan sosyalistlerinin Marx'ın özgün doktrinine dönmek istediklerini tartışmıştır. Burada Gramsci Marx'ın kendisinin ünlü bilimsel eserinin mirasçılarının elinde bir dogma olacağını kabul etmeyeceğini ileri sürmüştür. Bolşevikler, -tıpkı Marx'ın kendisinin de bir Marksist olmadığını deklare ettiği gibi- Marksist olma kaderinden kurtulmuşlardı. Çünkü onlar Marx'ın düşüncesini yaşamaktaydılar. Onlar [Bolşevikler], devrimi gerçekleştirerek Marksizmin teleolojik ve kaderci yorumunun kesinliğine dair yerleşik inancın sanıldığı kadar kesin olmadığını ispat etmişlerdi. Gramsci'nin de altını çizdiği üzere, bu düşünce, tarihte baskın faktör olarak kaba ekonomik olguları değil, tekil insanı, birbiriyle ilişki içinde olan, kendi aralarında sözleşmeler yapan, bu sözleşmeler yoluyla toplumsal bir irade geliştiren; ekonomik olguları anlamaya başlayan ve nesnel gerçekliği yoğuruncaya kadar onları kendi iradelerine uyarlayan insanları görürdü. Bolşeviklerin 1917 yılının Ekim ayındaki zaferleri işte bu kendi toplumsal/kolektif iradelerini geliştiren insanlara dayanıyordu.

Sonuç Yerine

Gramsci'nin radikal eleştirileri, ekonomik determinizm ve fetişizm halini almış olan Marksizm anlayışını sonlandırabilmek için insan iradesine ve bilincine olan bir başvuru niteliğinde olmuştur. Gramsci'nin *Kapital'e Karşı Devrim*

⁵⁷ Gramsci, 2012, s. 43.

⁵⁸ Walter Adamson, *Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*, Berkeley & Los Angeles & London, University of California Press, 1980, s. 45.

makalesinin de işte bu bakış açısından anlaşılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Gramsci, insanların kendi tarihsel gelişim süreçlerinde bilinçli varlıklar olarak oynadıkları başat rol üzerinde önemle durur. Unutmamak gerekir ki, Marx’ın da her zaman üzerinde durduğu üzere, herkes konuştuğunda ve eyleme geçtiğinde insanlar kendi düşüncelerini ve davranışlarını koşullandırsa bile kendi tarihlerinin ustası, sanatçısı olurlardı.

Gramsci’nin hedefindeki esas aktörün Karl Marx olmadığını altını burada bir kez daha çizmek gerekiyor. *Kapital’e Karşı Devrim*’in yazarının eleştirilerinin başlıca muhatabı İkinci Enternasyonal ve uluslararası sosyal demokrasinin kendisidir. Öyle ki, Gramsci, devrimin meşruluğunu göstermeye çalıştığı bu makalede İkinci Enternasyonal’in Marksizm yorumunun “Rusya’da devrim için uygun şartların oluşmasının” beklenmesi gerektiğini ima ederek nasıl da devrimi geciktirme gayreti içine girmiş olduğunu açığa çıkarır. Oysa Bolşevikler, Marksist düşüncenin içindeki gerçek ve yaşayan özü keşfetmişlerdir ve Marx’ın düşüncesini yaşamışlardır.

Antonio Gramsci’nin makalesinin “Marksizmin bilimci yorumunun politikada tam bir yazgıcılığa ve devrimcilikten reformculuğa ve pasifizme doğru yönelmiş olmasına” karşı yazılmış bir tepki makalesi olduğunu da tekrar vurgulamak gerekiyor. Ancak makalenin Gramsci’nin içerisinden geldiği idealist eğilimin güçlü izlerini taşıması ile eleştirilmekten kaçamadığını da belirtmeliyiz. Bu eleştiriye göre, 1917 yılının Ekim ayındaki devrimin hemen ardından yazılan makale, Bolşevik Devrimi’ni Marx’ın *Kapital* isimli eserini çürüten, onu yalanlayan bir örnek olarak takdim etmektedir. Eleştiriye göre işte bu noktada Gramsci’nin Kautsky gibi Bolşevik Devrimi’ne cephe almış olan kişi ve gruplarla ortak bir paydada bulunduğu iddia edilmektedir. Gramsci’nin de eleştirdiği üzere, İkinci Enternasyonal önderleri Marksizmi pozitif bir bilim olarak sunma eğiliminde olmuşlardır ve bunu yaparken de açıklamalarını önemli ölçüde Marx’ın *Kapital*’ine dayandırmışlardır. Gramsci ise her ne kadar Marksizmin bir bilim olarak sunulmasına karşı çıkmış olsa da tartışmanın Kautsky tarafının yorumlarını sanki aslına uygun bir yorummuş gibi kabul ederek veya Marx’ın kendisinde bu yorumları doğrulayan bir yan olduğunu teslim ederek onlarla ortak bir paydada buluşmuştur. Gramsci’nin makalesine yönelik bu eleştirinin kimi çevrelerce günümüzde de sahiplenildiğini söylemek gerekir.

Özetle, Gramsci’nin 1917 yılında Rus devriminin ardından *Avanti!*’de yazdığı “*Kapital’e Karşı Devrim*” başlıklı makalesi Karl Marx’ın analizinin reddi değil; ancak, Kapital’in birtakım mekanik aşamalarda meydana gelen

dönüşümlere önem veren ekonomik okumalarının ve “kapitalizmin çelişkileri kaçınılmaz olarak sosyalizmi üreteceği için sosyalizmin gelişi (devrimin gerçekleşmesi) basitçe bir bekleme meselesidir” şeklindeki bakış açısının bir eleştirisidir. Gramsci, kapitalizmin peyderpey reformu yoluyla sosyalizme erişileceğine yönelik olarak bir sıçrama tahtası yaklaşımına vurgu yapan Marksizmin reformist versiyonlarının tenkitçisidir. “*Kapital'e* karşı girişilen bu devrim” önemli maddi eşitsizliklerin ve üretim noktasındaki savaşın reddi değildir; ancak, kültürel politikalar yoluyla dönüşüm için büyüyen mücadelelere ilişkin bir iddiadır.

Gramsci'nin erken dönem yazılarından birini oluşturan *Kapital'e Karşı Devrim* makalesinin yazılışının üstünden geçen bir yüzyılın ardından başlangıçta yarattığı etkiyi koruduğu iddia edilebilir. 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın hemen başlarında -genelde sosyalist devrime özelde ise 1917 Bolşevik Devrimine giden süreçte- özellikle de 1900'lü yılların başlarından itibaren uluslararası sosyal demokrasi içinde “devrimin hangi şartlarda hangi ülkelerde mümkün olabileceğine” dair yapılan temel kuramsal tartışmalara ilişkin olarak bilimsel çalışmalar yapanlar için de Gramsci'nin makalesinin oldukça zihin açıcı ve yön tayin edici olduğunu söylemek mümkün gözükmektedir.

Kaynaklar

Adamson, Walter (1980), *Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory* (Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press).

Adler, Franklin H. (2002), *Italian Industrialists from Liberalism to Fascism: The Political Development of the Industrial Bourgeoisie 1906-34* (Cambridge: Cambridge University Press).

Althusser, Louis. ve Balibar, Etienne (2007), *Kapital'i Okumak* (Çev. A. Işık Ergüden) (İstanbul: İthaki Yayınları).

Banfield, Grant (2015), *Critical Realism for Marxist Sociology of Education* (New York and Oxon: Routledge).

Berman, Sheri (2006), *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century* (New York: Cambridge University Press).

Bianchi, Alvaro ve Mussi, Daniela (2017), “Gramsci and the Russian Revolution”, <https://www.jacobinmag.com/2017/04/gramsci-russian-revolution-lenin-trotsky-soviets> (05.10.2017).

Bookchin, Murray (2011), *Fransız Devriminden İkinci Enternasyonale* (Ankara: Dipnot).

Bosworth, Richard J.B. (2005), *Mussolini's Italy: Life Under the Fascist Dictatorship, 1915-1945*, (New York: Penguin Groups).

Braunthal, Julius (1967), *History of the International 1914-1943*, (Trans: John Clark), (New Jersey: Thomas Nelson and Sons LTD.).

Bronner, Stephen E. (2000), *Ideas in Action: Political Tradition in the Twentieth Century*, (New York: Rowman & Littlefield Publishers).

Çayan, Mahir (2013), *Toplu Yazılar*, 2. Baskı (Ankara: BirGün Kitap Yayınları).

Davidson, Alastair (2016), *Antonio Gramsci: Towards an Intellectual Biography* (Leiden & Boston: Brill).

Egan, Daniel (2016), *The Dialectic of Position and Maneuver: Understanding Gramsci's Military Metaphor* (Leiden: Brill).

Foster, John B. (2000), *Marx's Ecology: Materialism and Nature* (New York: Monthly Review Reports).

Germino, Dante (1990), *Antonio Gramsci: Architect of a New Politics* (Baton Rouge & London: Louisiana State University Press).

Gooch, John (2014), *The Italian Army and the First World War* (Cambridge: Cambridge University Press).

Gramsci, Antonio (1971), *Selections from the Prison Notebooks*, (Eds: Quintin Hoare, Geoffrey Nowell Smith) (London: Lawrence & Wishart).

Gramsci, Antonio (1977), *Selections From Political Writings (1910-1920)*, (Ed. Quintin Hoare), (London: Lawrence and Wishart Limited).

Gramsci, Antonio (2012), *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935* (Haz: David Forgacs) (Ankara: Dipnot).

Gramsci, Antonio (2017), “The Turin Communist Movement”, *International Gramsci Journal*, 2 (2): 40-51.

Joll, James (1955), *The Second International 1889-1914* (London: Weidenfeld and Nicolson).

Kautsky, Karl (1909), *The Road To Power* (Chicago: S. A. Bloch).

Labriola, Antonio (1908), *Essays on Materialistic Concept of History* (Çev. Charles H. Kerr) (Chicago: Charles H. Kerr & Company Co-operative) .

Lenin, Vladimir I. (1992), *Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği* (Sol Yayınları: Ankara).

Lenin, Vladimir I. (1995), *Seçme Eserler*, 6. Baskı (Çev. Saliha N. Kaya) (İstanbul: İnter Yayınları).

Lenin, Vladimir I. (2007), *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, 3. Baskı (Eriş Yayınları).

Lenin, Vladimir I. (1960), *Collected Works 1898-April 1901*, Vol. 4 (Moscow: Progress Publishers).

Lenin, Vladimir I. (1976), *Opportunizm ve İkinci Enternasyonal'in Çöküşü-Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky*, 3. Baskı (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları).

Löwy, Michael (2016), *Sürekli Devrim Teorisi: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Teorisi* (İstanbul: Ayrıntı).

Luxemburg, Rosa (1989), *1917 Ekim Devrimi* (İstanbul: BDS Yayınları).

Marx, Karl ve Engels, Friedrich (1953), *Russian Menace to Europe* (Eds. Paul W. Blackstock, Bert F. Hoselitz) (London: George Allen and Unwin Ltd.).

Marx, Karl (2013), *Kapital*, 4. Basım (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan) (İstanbul: Yordam).

Reinalda, Bob (2009), *Routledge History of International Organizations: From 1815 to the Present Day* (Routledge and Oxon: Routledge).

Yetiş, Mehmet (2009), "Antonio Gramsci (1891-1937)", *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler* (Ed. Çetin Veysel) (İstanbul: Etik Yayınları): 121-172.

Yetiş, Mehmet (2017), "Genç Gramsci ve Ekim Devrimi", *100. Yılında Ekim Devrimi* (Haz: Gökhan Atılğan) (İstanbul: Yordam Kitap): 353-376.